

ילדים ישראלים גולשים באינטרנט: מפאניקה מוסרית להורות אחראית

דפנה למיש, רבקה ריב"ק ורותם אלוני

המחקר הנוכחי בוחן את מקומו של האינטרנט בהקשר הבין-דורי, ובייחוד בזיקה לתיווך ההורים ולאוריינות ילדיהם. המחקר מבוסס על שאלון שמילאו 532 זוגות של ילדים ובני נוער והוריהם, וכו' ושאלו על מגוון נושאים הקשורים בשימושים באינטרנט ובעמדות כלפיו ועל הסכנות והפוטנציאל הגלומים בו. תשובותיהם מגלות שהאינטרנט הוא מדיום מרכזי בחייהם של הילדים, ושקיימים פערים גדולים בין דיווחי ההורים לדיווחי ילדיהם באשר למיומנויות השימוש בו, לאופי השימוש, להתנהגויות הסיכון הכרוכות בו ולדרכי ההתמודדות עמו. המאמר סוקר את עמדות הילדים והוריהם כלפי הנושאים האלה: פעילויות שקשורות ב"תוכן יוצא" – מידע שהילדים מעבירים אל מחוץ למסגרת המשפחתית, וב"תוכן נכנס" – חשיפה לתכנים שאינם הולמים את גילם של הגולשים; תפיסת האיום של הצעירים, כלומר הסכנות שהם מזהים ברשת; המשולש הורים-ילדים-רשת – מה ההורים יודעים על הגלישה של ילדיהם וכיצד הם מגיבים לה. הממצאים מורים שההורים יודעים פחות מילדיהם ויודעים מעט על ילדיהם. עם זאת, ההורים אינם נתונים בפאניקה מוסרית, הם סומכים על עצמם ועל ילדיהם וסבורים שתכניות התמודדות תסייענה להם לנצל באופן המיטבי את המרום המורכב הזה. המאמר דן במורכבות של פרשנות הממצאים, מורכבות שמקורה בגורמים מעשיים, מוסריים והיסטוריים.

האינטרנט והמקום שהוא ממלא בחייהם של ילדים ובני נוער בחברות מערביות הפכו בשנים האחרונות למוקד מחקר ועיון תאורטי בתחומי דעת שונים, לרבות תקשורת, חינוך ופסיכולוגיה (Livingstone, 2002). ראשיתו של המחקר בתחום דעת זה במיפוי היקף השימוש וסוגי השימוש באינטרנט במדינות שונות. המשכו בכתיבה שיטתית של השלכות השימוש באינטרנט על היבטים כגון: לימודים פורמליים ומיומנויות קוגניטיביות; קשרים חברתיים עם מכרים זרים, משחקי זהות ויחסים אינטימיים; התנהגויות אנטי חברתיות,

* פרופ' דפנה למיש, החוג לתקשורת, אוניברסיטת תל אביב. דואר אלקטרוני: lemish@post.tau.ac.il
ד"ר רבקה ריב"ק, החוג לתקשורת, אוניברסיטת חיפה.
רותם אלוני, החוג לפסיכולוגיה, אוניברסיטת תל אביב.

המחברות מודות לאיגוד האינטרנט הישראלי על מימון המחקר, למכון נטוויז'ן לחקר האינטרנט באוניברסיטת תל-אביב על הסידע והתמיכה, ולסטורנטים המסורים בחוגים לתקשורת באוניברסיטת תל-אביב, באוניברסיטת חיפה ובמכללת עמק יזרעאל על תרומתם לאיסוף הנתונים.

השמנה, חרדה ודיכאון; צרכנות, מעורבות פוליטית ואקטיביזם (לסיכומים אינטגרטיביים ראו, Cottrell, Bransetter, Cottrell, Rishel, & Stanton, 2007; Livingstone, 2003; Tarpley, 2001). שיאו של המחקר, לפי שעה, בכתיבת אינטראקציות מורכבות יותר בין האינטרנט למשתמשים, תוך התחשבות בתמורות המתחוללות הן בטכנולוגיה הן במשתמשים, לאורך זמן ובמקומות שונים. במאמר חשוב שהתפרסם בשנת 1985 הראו וורטלה וריבס כיצד חששות מפני השפעות של אמצעי תקשורת חדשים על ילדים, ולא תאוריה, הם שניצבים את המחקר עליהם (Wartella & Reeves, 1985). החוקרים איתרו דפוס קבוע של מחקר בעקבות האימוץ של הקולנוע, הרדיו והטלוויזיה. מן הזווית הזו, האינטרנט אינו אלא טכנולוגיה נוספת שממשיכה באותו דפוס, והמחקר על ילדים והאינטרנט אכן מוגע מתוך חששות רבים. לפיכך מסורות המחקר השונות, שהתמקדו במהלך 50 השנים האחרונות בטלוויזיה, מגויסות לאחריה לבחינה מעמיקה ורבת פנים של המדיום החדש והמשתנה הזה.

אחד הנושאים מעוררי המחלוקת הוא מעמדם של ההורים כסביבה התקשורתית החדשה. יותר מטכנולוגיות תקשורת קודמות, האינטרנט מקנה לצעירים נגישות לתכנים, לאנשים ולפעילויות החורגים מהעולם המידי שלהם ואפילו מן התכנים הזמינים להם באמצעי התקשורת המסורתיים יותר כגון הטלוויזיה הרב-ערוצית. הנגישות המידית מקשה על ההורים לתווך בין הילדים לבין התכנים והאנשים שאליהם הם נחשפים. בין השאר מדישה הספרות המחקרית את אופיו הייחודי של השימוש במדיום, את קלות ההעברה הדו-כיוונית של מידע מכל סוג, את המידיות שבה אפשר ליצור קשר עם אנשים זרים, ואת הדרכים שבהן אפשר למיין את המידע הרגיטיילי ולאחזרו אותו (Turrow, 2003). העדרם או דחיקתם לשוליים של ההורים ושל הסוכנים החברתיים המסורתיים אינם נתפסים בהכרח כשליליים. חוקרים אופטימיים ואוטופיסטים מעלים על נס את קלות הנגישות למידע באינטרנט כאמצעי אפשרי לצמצום פערי ידע בין-מעמדיים ולדמוקרטיזציה במערכת החינוך (Papert, 1996). נודעת גם חשיבות רבה לכך שצעירים יכולים לפנות לקבלת יעוץ וסיוע דרך האינטרנט (Barak, 2007), ולכך שבני נוער שמוקעים כחריגים מוצאים ברשת עמיתים ודמויות להזדהות עמם (Buckingham, 2000). גישה פסימית יותר מאמץ השיח שמפרש את האינטרנט כביטוי האולטימטיבי לאיום "אברך הילדות" (פוסטמן, 1986). מן הזווית הזאת, אמצעי התקשורת חושפים ילדים לתכנים שעמם אין הם בשלים להתמודד רגשית, שכלית והתנהגותית. במקרה של האינטרנט, המגמה הזאת נראית חמורה במיוחד, שכן הזמינות שמאפיינת אותו עלולה לא רק לחשוף את הילדים לתכנים פוגעניים אלא גם להפר את הפרטיות שלהם ושל משפחותיהם (Ribak & Turrow, 2003), לסבך אותם בעסקים מפקפקים, ולזמן מפגשים שעלולים לסכן אותם סיכון ממש. מקצת החששות הללו מבוססים על כך שהילדים נתפסים כבעלי מיומנויות טכנולוגיות גבוהות מאלה של הוריהם, מומחיות שמעוררת על מערכי הכוח המשפחתיים ועל הסמכות ההורית (Kiesler, Zdaniuk, Lundmark, & Kraut, 2000; Ribak, 2001).

מאפיינים אלה של המדיום והנחיתות היחסית או הזמנית של ההורים בשימוש

בו מחדדים את שאלת יכולתם של ההורים לתפקד כ"מבוגרים אחראיים" בסביבה התקשורתית של ילדיהם. מתוך הנחה שמתפקידם של ההורים לעצב הרגלי שימוש במדיום ולפתח מיומנויות ביקורתיות והערכה מושכלת של תכניו ותכונותיו בקרב ילדיהם, השיח הפופולרי וגם זה האקדמי מעלים ספק באשר לכושרם לעמוד במשימה.¹ הדיון על תיווך ההורים בין ילדיהם לבין שימושי האינטרנט נסמך, כאמור, על מסורת מחקר מתחום לימודי הטלוויזיה, שמאפיינת שלוש דרכים מרכזיות של תיווך: מודעות ושימוש משותף – מעורבות הורים באמצעות היכרות מקרוב עם הרגלי הצפייה בטלוויזיה וכן צפייה משותפת בחכנויות שונות לילדים ולמשפחה; תיווך מגביל – מעורבות הורים בהגבלת משך הצפייה, תכניה ושעות היממה שבהן היא מותרת; ותיווך מנחה – כגון מעורבות הורים בצפייה בטלוויזיה באמצעות שיחה על תכנים, בירור נושאי עניין משותפים וגיבוש עמדות ביקורתיות בנוגע לצפייה מושכלת (Lemish, 2007). התפתחותה של "תרבות חדר השינה" (Larson, 1995) בקרב בני המעמד הבינוני ומעלה (Livingstone, 2002), ובייחוד הפיכתו של חדר הילדים ל"חדר תקשורת" אישי, מקשות במידה רבה על יכולת התיווך של ההורים בכל שלוש הרמות: עובדה זו מזמנת פחות צפייה משותפת ומקטינה את מודעות ההורים לתכנים שבהם בוחרים ילדיהם לצפות; היא מקשה על ההורים לוודא כי הכללים והמגבלות שהם מציבים לפני ילדיהם בנוגע להרגלי הצפייה שלהם אכן מיושמים בפועל; והיא פוגמת ביכולת לקיים ביניהם תקשורת שוטפת על הטלוויזיה ותכניה. הקשיים האלה מתעצמים ככל שהדברים נוגעים לאינטרנט, מאחר שלא כצפייה בטלוויזיה, הגלישה באינטרנט אינה נעשית בדרך כלל יחד עם אחרים (Livingstone, 2002). לפיכך, מודעות ההורים לתכנים ולפעילויות באינטרנט מוגבלת, ויכולתם לפקח על כללים שהם עצמם הכתיבו ולדאוג ליישומם בפועל, מצומצמת. יתרה מזאת, מעבר להגבלות על משך הזמן המוקדש לאינטרנט, קשה להורים לעצב כללים בנוגע לתכנים ולפעילויות ספציפיות במדיום, מאחר שבמקרים רבים אין הם מכירים אותו ואת האפשרויות הגלומות בו. היכולת "להסתיר עקבות" באינטרנט מפני ההורים באמצעים טכנולוגיים פשוטים, כגון מחיקת ה"היסטוריה" – רשימת האתרים האחרונים שאליהם גלשו הילדים) מאפשרת לילדים לעקוף כללים בקלות יחסית, גם כאשר אלה קיימים. מאפיינים אלה ואחרים מציבים אתגר לא פשוט להורים ומסייעים לליכוי חרדה ציבורית לאחר אירועים שליליים ורמטיים שנקשרים לשימוש באינטרנט (כדוגמת חשיפת מעשה רצח או פרופיליה בעקבות יצירת קשרים עם זרים באמצעות האינטרנט וחיקוי מעשה התאבדות או פשע).

תופעה זו של חרדה ציבורית כונתה בספרות האקדמית "פאניקה מוסרית" (Cohen, 1972) והיא מאפיינת את יחסו של הדור המבוגר לילדים בכלל ולפעילויות הפנאי והתקשורת שלהם בפרט. לרוב, המבוגרים רואים בעצמם אנשים חסינים, ובילדים הם רואים יצורים תמימים ופגיעים החזקים להגנה וליד מכוונת בשל חשיפתם לתכנים

¹ המשימה הזאת מוטלת במידות ובאופנים שונים על הורים לילדים בני גיל ומגדר שונה; וכן, השענה הזאת יוצאת מתוך הנחה לא צינית שאכן טובת הילדים מונחת לנגד עיני הוריהם.

ולשימושים שאינם מתאימים, נכונים וראויים להם.² לכל אורך ההיסטוריה, אמצעי תקשורת חדשים שנעשו פופולריים בקרב ילדים ובני נוער עוררו חרדה ציבורית מפני פוטנציאל ההשפעות השליליות שלהם על ילדים (ראו לדוגמה, Buckingham, 1993; Jensen, 1990). הדאגה סובבת בעיקר סביב פוטנציאל ההשפעות המוסריות של האמצעי החדש המקל את הנגישות לתכנים של אלימות, פורנוגרפיה, גזענות, שנאה וכדומה. אבל הדאגה קשורה גם לחשש מן המעבר לחיים בעולם מתווך ולכמיהה לתקשורת בין אישית ישירה. כפי שדרוטנר (Drotner, 1992) מציעה, פאניקה מוסרית נוטה לייצג גישה אליטיסטית המבחינה בין תכנים "טובים" לתכנים "רעים", וכדרך זו תורמת לכך שתכנים הנחשבים מועדפים יישמרו בלתי נגישים למעמדות הנחשבים נחותים כלכלית או חברתית, בין השאר על בסיס של מגדר וגיל. האינטרנט, לפיכך, מטפח גרסה עדכנית למאבק תרבותי בין דורו ישר: ילדים רבים, במהלך פיתוח זהותם העצמית, מעדיפים דווקא תכנים שהוריהם מתייגים כמיועדים "למבוגרים בלבד". בעקבות מחזק זה מועלות הדרישות בציבור לשימוש באמצעים טכניים והוקיים לפיקוח על התקשורת, ואף המלצות לחנך לפיתוח אוריינות תקשורתית ולהורות מודעת.

אפשר אם כן לבקר את השיח של הפאניקה המוסרית, המלווה את התפשטות השימוש באינטרנט בקרב ילדים ונוער בחברות מערביות, ולראות בו ביטוי להבניה הנוסטלגית-שמרנית של תקופת הילדות והנעורים, כמובחן מתקופת הבגרות, ובה כעת מנגנון חברתי המעודד לגיטימציה למערכי פיקוח ושליטה של מבוגרים על ילדים. שני העולמות – ילדות ובגרות – מוצגים כך לפי תפיסת עולם דיכוטומית, והילדים נתפסים באחז משתי דרכים: תמימים ופגיעים, ולפיכך זקוקים להגנה ולפיקוח של מבוגרים מפני הסכנות במציאות שבה הם חיים, או "ילידים" פראיים ובלתי מרוסנים, המהווים איום על החברה בשל התנהגויות חריגות המסוכנות לסדר הטוב (James, Jenks, & Proul, 1998). האינטרנט משמש זירה מתבקשת לראייה דיכוטומית זו, המעלמת ממגוון הפעילויות הנורמטיביות של הילדים ברשת ומן הרצף של מה שאפשר להגדיר כמפוקפק. תחת זאת, ההשקפה הזו ממיינת את המשתמשים לילדים – קרבות תמימים ופגיעים של אחרים נכלוליים – ולכוחות הרשע המייצרים ומנצלים לרעה את אותם אתרים עצמם (פדופיליה, רצח, סחיטה כספית, פיתוי, האקרים העוברים על החוק, אלימות, מיניות בוטה, הסתה וכו'). אבל גם תפיסה פחות קטגורית של המשתמשים ושל המדיום מתקשה להתעלם מן המקום המרכזי שהאינטרנט ממלא בחייהם של ילדים ובני נוער ומן המאפיינים שלו, המגדירים מחדש את הזמן והמקום של האיום על מתבגרים ועל המסגרת המשפחתית והביתית שאמורה לגונן עליהם.

מחקרים שכחנו את היחס לאינטרנט בקרב ילדים ובני נוער בישראל נוטים שלא

2 בחקר התקשורת אפשר למצוא ביטוי לתופעה הסוציולוגית הזאת במה שמכונה "אפקט האדם השלישי" (Perloff, 2002). האפקט מתייחס לממצא החסין שלפני אנשים נוטים לחשוב שהם מושפעים מן המדיה פחות מן המקוריים להם ובמיוחד, פחות מן החברה בכלל. לצנייננו, הורים חושבים שהילדים שלהם יותר פגיעים מהם – אך פחות פגיעים מילדים אחרים. נערכו כמה מחקרים ששפכו אור על האפקט ועל הקשר שלו לשאלות של פיקוח הורי וצנזורה (למשל, Tsfati, Ribak, & Cohen, 2005).

להפריז בהערכת המידה שבה המדיום החדש מעצב וקובע יחסים חברתיים. מש ותלמוד (Mesch, 2001, 2003, forthcoming; Mesch & Talmud, 2007) באינטרנט אינו אלא פועל יוצא של מסגרות משפחתיות וחברתיות קיימות. כך למשל לא מצא מש תמיכה להשערה שלפיה במשקי בית שבהם יש חיבור לאינטרנט, יקדישו פחות זמן לפעילויות משפחתיות. שלא כב"מודל ההידראולי", העוסק בתקצוב הזמן המשפחתי ורואה בו משאב שאותו מכלה הגלישה באינטרנט (Nie, 2007), אי אפשר היה להבחין בקרבה של הורים למתבגרים בין משפחות במשקי בית שבהם היה חיבור לאינטרנט ובין אלה שבהם לא היה חיבור כזה. מש (Mesch, 2003) הסביר את מירת הקרבה של ילדים להוריהם במונחים של מאפייני ההורים, הילדים וההזדמנויות שהם יצרו לאינטראקציה. אבל החיבור לאינטרנט לעצמו לא היה קשור למשך הזמן שהמתבגרים בילו עם הוריהם. אותו מודל ניבא בירוד וניכור חברתי של המשתמשים ה"כבדים" באינטרנט בשל הזמן הרב במיוחד שהם מקדישים לכך. אלא שהמחקר של מש (Mesch, 2001) ערער גם על התפיסה המקובלת שראתה במשתמשים הכבדים ילדים מבודדים ורחוקים. מחקרו הראה שמשתמשים תכופים אינם מעורבים בפעילויות חברתיות פחות ממתבגרים שאינם משתמשים. רק מתבגרים שהיו מעורבים בפעילות חברתית אבל גילו קושי יחסי ביצירת קשרים חברתיים, נטו יותר לגלוש באינטרנט.

סדרת המחקרים הזו מטה אם כן את כובד המשקל מן המדיום אל המשתמשים, ותוך כדי כך משככת את החרדות מפני השפעותיו. מן הזווית הזו, החוקרים כחנו את החשש הידוע מהתקשוריות ומהתחברויות באמצעות האינטרנט, החורגות מן המסגרת הקהילתית שתוחמים ההורים במקום מגוריהם. מש ותלמוד (Mesch & Talmud, 2007) הראו שהקשר בין חברים שנפגשו ברשת היה חלש מהקשר שנקם בבית הספר, ושחברות מקוונת העלתה את עוצמת הקשר רק במקרים שבהם היא הייתה מבוססת על קרבה גאוגרפית. לבסוף, בתשובה לחשש מן הסבירות לחשיפה מזדמנת לפורנוגרפיה באמצעות האינטרנט, קש (Mesch, forthcoming) מצא שמתבגרים המחפשים תכנים פורנוגרפיים באינטרנט אינם הומים במאפייניהם למתבגרים אחרים. הראשונים נוטים להיות בניס שוליים המעורים פחות בחברה, נוטים יותר לאלימות, ומבטאים פחות מחויבות למשפחותיהם ופחות קשר לבית הספר, לעומת מתבגרים שאינם משתמשים באינטרנט למטרה זו.

מחקר אחר (Ribak & Turow, 2003) התמקד בחשש ההפוך: חשיפה של מידע אישי ומשפחתי בפני זרים דרך האינטרנט. במחקר נשאלו הורים ומתבגרים ישראלים ואמריקנים על הרגלי השימוש שלהם ברשת, על שיטות השמירה על פרטיותם ועל החששות והמחשבות שלהם סביב נושא זה. במחקר נמצא שלעומת ההורים האמריקנים, ההורים הישראלים היו מתונים יותר הן בצפיפותיהם מן השינוי לטובה שיחולל האינטרנט הן בחששותיהם מן הנוזקים שהוא עלול לגרום להם. נמצא עוד, שההורים האמריקנים והישראלים נטו לציין, יותר מילדיהם, שיימנעו ממסירת מידע ברשת, ושהאמריקנים נטו לציין יותר מן הישראלים שיימנעו ממסירת מידע. כמעט בכל סוגי המידע, ההורים הישראלים וילדיהם נטו למסור מידע יותר מההורים האמריקנים וילדיהם.

אשר לתפיסת האחריות לשימוש בטוח באינטרנט, המחקר של ריב"ק וטורו (Ribak & Turow, 2003) הראה שהורים אמריקנים חושבים שעל ספקי האינטרנט, על מערכת החקיקה ועליהם כהורים מוטלת אחריות רבה לאבטחת הגלישה של ילדיהם ברשת. ההורים הישראלים, לעומתם, מאצילים את האחריות הזאת לילדיהם ואינם נוטים לראות את הספקים, את מערכת החוק ואותם עצמם כמי שמוטל עליהם לשאת באחריות להגנה על הגלישה ברשת.

מחקרים אלה העלו לסדר היום המחקרי את סוגיית מקומו של האינטרנט בקרב ילדים ובני נוער בישראל, אך בה בעת הם המחישו את חסרונו של מחקר מקיף שמתמקד בילדים ובני נוער ישראלים בהקשר המשפחתי הבין-דורי שבו הם נטועים, ושבוחר לעומק את פרקטיקות הגלישה שלהם באינטרנט ואת מקומו בחייהם. מחקרים רבים בוחנים את טכנולוגיית התקשורת החדשות בהקשר של קבוצת הגיל של המתבגרים המאמצים אותו (Valkenburg, Schouten, & Peters, 2005); קבוצה קטנה יותר של מחקרים עוסקת במתבגרים בהקשר המשפחתי, לרוב מזווית אתנוגרפית (Hoover, Schofield-Clark, 2002; Alters, 2004; Lally, 2002); אבל מחקרים שמתייחסים למתבגרים ולהוריהם נדירים יחסית בתחום התקשורת (Cottrell et al., 2007; Wang, Bianchi, & Raley, 2005).

על רקע זה, מטרת המחקר הנוכחי היא ללמוד על המקום של האינטרנט בהקשר הבין-דורי בישראל, בזיקה לתיווך של ההורים ולאוריינות של ילדיהם. נתמקד כאן באחת הזוויות הייחודיות של המחקר הרחב שעשינו: ההשוואה בין דיווחי ילדים לדיווחי הוריהם על שימושים באינטרנט, על עמדות כלפיו ועל הסכנות והפוטנציאל הגלומים בו. מן הזווית הזו המאמר מבקש להשיב על השאלות האלה: האומנם פעילונם של ילדים ומתבגרים באינטרנט נתפסת כמאיימת על היחיד, הבית והקהילה? האומנם השימוש של הילדים והמתבגרים באינטרנט נתפס כמכרסם ביכולתם של הורים לתפקד כ"מתבגרים אחראיים"? עד כמה וכיצד הצעירים והוריהם ערים לתהליכים הללו ומוטורדים מהם?

במילים אחרות, המאמר בוחן אם יש בסיס אמפירי לפאניקה מוסרית בישראל, ואיך רואים ובמי תולים הורים ישראלים את האחריות להבטחת שימוש בטוח של ילדיהם באינטרנט. השאלות האלה מקבלות משנה חשיבות על רקע יוזמות מסחריות וממלכתיות שמבטאות את אותה פאניקה עצמה ובה בעת מתרלקות אותה. חברות מחשבים ותוכנה חוברות למשרד החינוך ולטלוויזיה המסחרית בהצגת תרחיש אימה מסוגים שונים, ובו בזמן שב ועולה לדיון ניסוח חקיקה שעוסקת בצנזורה של תוכני האינטרנט. על רקע יחסי הגומלין בין השוקנים השונים, המחקר הנוכחי מבקש לרדת לעומקם של היחסים בין הורים בישראל לילדיהם בזיקה לשימוש באינטרנט, ולהבין את הידנמיקה המשפחתית שעומדת ביסוד היחסים האלה.

שיטת המחקר

המשתתפים

למחקר נבחר מדגם לא-אקראי של 532 ילדים בני 9–18 ו-532 הורים של אותם ילדים (הורה לכל ילד/ה) מכל חלקי הארץ (מרמת הגולן ועד דרום הנגב) ומכל צורות היישוב. בחרנו לגייס את משתתפי המחקר באמצעות דגימת נוחות מכוונת-מטרה, מתוך ניסיון לדגום בהתאם למשתתפים המרכזיים של הרכב האוכלוסייה בישראל (גיל, מין, קבוצה אתנית, רמת הכנסה, פיזור אוכלוסייה).

ממדגם הילדים, 26% למדו בכיתות ג-ו, 30% בכיתות ז-ח ו-41% בכיתות י-יב (3% הוצאו מהמדגם בשל נתונים חסרים, כגון כיתות מעל יב או מתחת ל-ג). הבנים היוו 45% מהמדגם והבנות — 55%. כ-80% מהמדגם היו יהודים, וכ-20% היו מוסלמים, נוצרים, דרוזים ובני דתות אחרות. מההורים במדגם, 20% דיווחו על הכנסה מתחת לממוצע ההכנסה במשק, 19% דיווחו על הכנסה ממוצעת, ו-47% דיווחו על הכנסה מעל לממוצע ההכנסה במשק (14% מההורים במדגם סירבו למסור מידע על הכנסתם). משתנה ההכנסה מוטה באופן בולט לכיוון בעלי ההכנסה הגבוהה יותר. אחד ההסברים לכך הוא כי המחקר הריי, מעצם הגדרת המדגם, את אוכלוסיית הילדים שאינה חשופה לאינטרנט. אוכלוסייה זו נוטה להתרכז בשכבות בעלות ההכנסה הנמוכה יותר (ולאו דווקא בעלת המיצב החברתי או ההשכלתי הנמוך יותר).

כלי המחקר

פרויקט "ילדים ישראלים גולשים" פותח על בסיס פרויקט אנגלי UK Children Go Online (Livingstone & Bober, 2005). כלי המחקר המרכזיים בפרויקט — שאלוני ילדים והורים — תורגמו והותאמו תרבותית לישראל.³ שאלון הילדים כלל 190 שאלות מסוגים שונים (שאלות כרָך, דירוג על סולמות, שאלות פתוחות) ושאלון ההורים כלל 90 שאלות דומות. השאלון הקיף מגוון רחב של נושאים בזיקה לאינטרנט: נגישות, שימושים, מיומנויות, עמדות, תגובות רגשיות, התמודדות עם סכנות, פיקוח הורי, יצירתיות, מעורבות חברתית, שפה ונתונים דמוגרפיים מגוונים.

הליך המחקר

הנתונים נאספו בשנת 2006. האיסוף החל במהלך האביב והסתיים בקיץ, סמוך לסיום מלחמת לבנון השנייה. סטודנטים שעברו הכשרה מיוחדת העבירו את השאלונים במסגרת

3 אנו מודות לסנייה ליוניגסטון מ-London School of Economics and Political Science על שאפשרה לנו לתרגם את שאלוני המחקר שלה, ששימשו תשתית למחקר זה.

של ראינות אישיים עם כל אחת ואחד מן הילדים בבתיהם, לאחר קבלת אישור השתתפות חתום בידי ההורים. במהלך ריאיון הילדים מילא/ה המראיינת/ת באופן עצמאי את הפורק העוסק בשאלות רגישות יותר (כגון חשיפה לפורנוגרפיה והתנהגויות המוגדרות כבעייתיות), כדי להקפיד על החיסיון ועילום השם שהנחו את איסוף החשובות וניתוחן וכדי להמחיש זאת למראיינים. הריאיון נמשך כשעה בממוצע. באותה עת מילא אחד ההורים באופן עצמאי את השאלון שהופנה אליו. מילוי שאלון ההורים נמשך כמחצית השעה.

מאחר שמדובר ברגימה שאינה אקראית,⁴ אין להסיק מן המדגם אל האוכלוסייה, ולפיכך נמנענו ממסירת נתונים מסכמים על כלל המדגם. ערכם של הנתונים הוא בכך שהם מאפשרים השוואות בין הקבוצות השונות שמהן מורכב המדגם, ובעיקרן במסגרת מאמר זה: השוואות בין מבוגרים לצעירים וכן בין הילדים ובין עצמם לפי גיל ומין. יתרה מכך, מבחינת הטכנולוגיה שעומדת במוקד הדיון, נראה שאין משמעות רבה לצילום המצב בנקודת זמן אקראית, שכן השימוש באינטרנט בישראל, כמו בעולם, עובר שינויים מתמידים ויש להניח כי תמונת המצב ברגע נתון כבר איננה מדויקת כאשר ממצאי המחקר רואים אור. מכאן, מה שראוי בעינינו להדגשה הם לא הנתונים הכמותיים הספציפיים אלא המגמות הכלליות המסתמנות מהם.

ממצאים

הצגת הממצאים תתמקד, כאמור, בפערי התשובות שבין ההורים לילדים כאשר להתנהגויות שונות ברשת, פערים היכולים לשמש מדד, גורם ומניע לשיח על פאניקה מוסרית.

הורים נוטים להפעיל עקרונות פיקוח על ילדים בגילאים שונים (לדוגמה, מעבר מהדגשת הוראה לתכנים הנצפים על-ידי ילדים צעירים בטלוויזיה להדגשת משך זמן הצפייה עם התבגרותם) ולהתיר את הפיקוח ואת ההגבלות עם העלייה בגיל הילדים (Lemish, 2007). מדיניות הורית זאת הולמת שינויים בתפיסת הוראת בנושאים רבים אחרים ומניחה, על סמך תאוריות פסיכולוגיות של התפתחות כמו גם על סמך ניסיון חיים, כי ככל שילדים מתבגרים (1) משתנים הצרכים, היכולות וניסיון החיים שלהם; (2) גוברת מרכזיותה של קבוצת השווים וירידתה של התלות בהורים; ו-(3) עולה השכיחות של

4 עקב המורכבות של גיוס מתבגרים והוריהם למחקר כה ממושך ותובעני, שיקולי עלות לא אפשרו דגימה אקראית. בנוסף, נכללו רק זוגות ילדים והוריהם אשר ניאוחו לכך, ואף הסכימו שבן/ת הוג (הילד/ה או ההורה) ת/ישתתף במחקר. הגם שאפשר לראות בכך קיצוץ מסוים של התחום, חשוב להעיר, ראשית, שההיענות להשתתפות במחקר הייתה גבוהה; ושנית, שמתבגרים בארץ מרווחים על יחסי קרבה להורים במידה רבה יותר ממתבגרים מארצות אחרות (דוגמה אוסטרליה, וראו: Canetti, 1997; Bachar, Galili-Weissstub, De-Nur, & Shalev, 1997), כך שסביר להניח שהדרישה להסכמה הרדית לא הטתה את המדגם באופן שיטתי ובעיית.

התנהגויות סיכון שהם מאמצים. נוסף על כך, הורים מקפידים בדרך כלל לפקח יותר על בנים, שנחשבים למי שנוטים יותר להתנהגויות סיכון ולאלימות, ולקשים יותר לשליטה ולריסון. על בנות, לעומת זאת, מופעלים מגיל צעיר תהליכי חברות המכוונים אותן לציות, להסתייגות מאלימות ולהתנהגות שעולה בקנה אחד עם המוסכמות החברתיות. עם זאת, עם ההתבגרות נוטים ההורים דווקא לגונן יותר על הבנות, הנתפסות כפגיעות לסיכונים כגון אלימות מינית. לכן, שני משתנים מרכזיים לדיונו הם גיל ומין.

לפיכך, ועל סמך הסקירה של הספרות המחקרית והתאורטית, לאחר שנוציג כמה ממצאים על היקף השימוש באינטרנט, נפנה לעסוק בארבעה היבטים של יחסי הורים וילדים בזיקה לשימוש באינטרנט: (1) "תוכן יוצא" – תכנים שהילדים משגרים אל מחוץ לתחומי הבית; (2) "תוכן נכנס" – תכנים שהילדים נחשפים אליהם כאמצעות המדיום; (3) זווית נוספת על התוכן היוצא והנכנס תספקנה תשובות הילדים הנוגעות לסכנות שבאינטרנט לפי תפיסתם; (4) התנהלות ההורים וההתמודדות המשפחתית עם סוגיות אלה.

השימוש באינטרנט

לוח 1 מציג את ממוצע משך השימוש באינטרנט בשעות ודקות, לפי קבוצת גיל, מין, קבוצה אתנית, רמת דתיות ורמת הכנסה.

כפי שאפשר לראות מלוח 1, הילדים שרואיניו דיווחו שהם גולשים באינטרנט עד שעותיים כממוצע ביום חול, וההבדלים המתוארים בספרות המחקר (למשל, Livingstone, 2002) נמצאו גם כאן: בנים גולשים באינטרנט יותר זמן מבנות; ילדים ממשקי בית בעלי הכנסה שמעל הממוצע גולשים יותר מאלה שבממוצע ומתחתיו; וילדים יהודים גולשים יותר משאר הקבוצות האתניות בישראל (משתנה המשולב עם הבדלי מעמד והשכלה). ההבדל הדרמטי ביותר במשך הזמן שדווח כי הוקדש לגלישה באינטרנט היה קשור להבדלי גיל: ילדים בחטיבת הביניים ובבית הספר התיכון הקדישו לאינטרנט יותר זמן משהקדישו לו ילדים בבית הספר היסודי, וגם סוגי השימושים שנעשו בו בחטיבת הביניים ובתיכון היו רבים יותר. מעניין כי לא נמצאו הבדלים בין ילדים שהצהירו על עצמם כחילוניים לעומת דתיים, והמסורתיים הם שדיווחו על זמן הגלישה הרב ביותר. על אף ההבדלים האלה בין ילדים בעלי תכונות דמוגרפיות-חברתיות שונות, ראוי להדגיש דווקא שאת הפערים ביניהם אפשר היה למדוד בדקות ולא בשעות. זהו אולי רמז לכך שהשימוש באינטרנט מתקרב ל"תקרה" שבה ההבדלים החברתיים-דמוגרפיים בהיקף השימוש בו מצטמצמים, תופעה המוכרת לנו מתהליך התפשטות השימוש בטלוויזיה בקרב ילדים (Lemish, 2007).

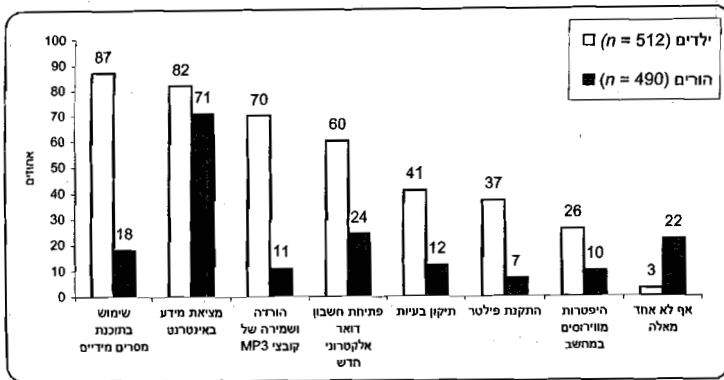
לוח 2: דיווחי ילדים על אמצעי תקשורת מועדף, באחווים מכל קבוצה ("איזה מכין הבאים הכי יחסר לך אם הוא ייעלם מחר?")

אמצעי תקשורת	חטיבת				
	יסודי (n = 231)	ביניים (n = 151)	תיכון (n = 205)	בנים (n = 233)	בנות (n = 284)
טלוויזיה	30	32	25	28	28
אינטרנט	24	33	23	26	29
מחשב	19	10	11	22	6
טלפון נייד	11	15	32	12	28
סך הכול	84	90	91	88	91

הערה: האחווים אינם מסתכמים ב-100 בשל חסר בנתונים מתאימים.

מלוח 2 עולה שלצד הצפייה בטלוויזיה, השימוש באינטרנט תופס מקום מרכזי לעומת השימוש באמצעי תקשורת מרכזיים אחרים, כגון משחקי מחשב וטלפון נייד (אם כי חשיבותו של האחרון גדולה בגיל ההתבגרות ובקרב בנות, ראו Cohen, Lemish, & Schejter, 2008; Hijazi & Ribak, 2008).

להיקף השימוש ומידת המרכזיות הנתפסת של האינטרנט יש להוסיף את מידת השליטה בפונקציות שונות שבו, כפי שדיווחו עליה הילדים וההורים וכפי שהם מסוכמים בתרשים 1.

תרשים 1: דיווחי ילדים והורים על שליטה במיומנויות, באחווים מכל קבוצה ("כמה מהבאים אתה חושב שאתה טוב? אני טוב ב...")

לוח 1: ממוצע משך הגלישה באינטרנט המדווח על-ידי ילדים, בשעות ודקות ("כיום רגיל, כמה מתוך זמן הפנאי שלך אתה מקדיש לאינטרנט?")

קטגוריה	n	ממוצע משך הגלישה באינטרנט
קבוצת גיל יסודי	128	1:20
חטיבת ביניים	148	2:00
תיכון	205	2:00
מין בן	231	2:00
בת	280	1:40
קבוצה אתנית יהודי	404	1:50
דתות אחרות	97	1:25
רמת דתיות חילונית	297	1:50
מסורתית	117	2:00
דתי	63	1:50
רמת הכנסה הרבה מתחת לממוצע	50	1:40
מתחת לממוצע	45	1:40
ממוצע	91	1:40
מעל לממוצע	142	1:55
הרבה מעל לממוצע	97	1:50

נוסף על העניין שמעורר הזמן המוקדש לגלישה באינטרנט, מעניינת הערכתם של הילדים את מרכזיותו של המדיום בחייהם. השימוש הגדול והולך באינטרנט כמדיום המועדף על הטלוויזיה ממחיש את מגמת השינוי המתחוללת בתרבות הילדים והנוער. מחקרים קודמים הצביעו במובהק על הדומיננטיות של מדיום הטלוויזיה, לרבות בישראל, לפי מדידים כגון: בחירה בטלוויזיה כמתנת יום הולדת, בחירה בה כמדיום מועדף בחרר השינה ובחירה בה כ"בררת מחול" כשמשעמם (ראו Livingstone & Bovill, 2001). לעומתם, המחקר הנוכחי מורה על מרכזיות השימוש באינטרנט. לוח 2 מפרט את שכיחות אמצעי התקשורת המועדפים על ילדים ובני נוער, לפי מין וקבוצת גיל.

לוח 3: דיווחי ילדים על מסירת מידע באינטרנט, באחריות מכל קבוצה

"דמיני/י שאת/ה משתתפת/ בתחרות/ הגרלה באינטרנט; איזה מידע על עצמך היית מוסרת/ כדי לקבל פרס?"			"בזמן שהיית באינטרנט, איזה מידע מסרת אי פעם לאדם זר?"			
חטיבת יסודי בנינים תיכון (n = 195)			חטיבת יסודי בנינים תיכון (n = 138)			
72	61	39	53	33	19	כתובת דוא"ל
66	60	54	51	36	19	שם מלא
63	56	45	49	35	14	גיל ותאריך לידה
25	25	28	30	15	1	מספר טלפון
55	51	36	53	45	19	תחביבים/תחומי עניין
17	12	9	36	23	5	תמונה שלך
9	6	12	4	3	1	שמות ההורים
27	20	29	34	19	12	שם בית הספר
8	3	4	9	5	4	שם ופרטים של חבר
2	1	0	—	—	—	מספר כרטיס אשראי
17	13	16	—	—	—	כתובת מגורים
8	11	18	12	25	47	לא הייתי מוסרת מידע

עם זאת מעניין לראות שהילדים מפעילים שיקול דעת משל עצמם במסירת מידע לאחרים ואינם עושים זאת באופן גורף. כך לדוגמה הם המעיטו למסור מידע על אחרים (חברים והורים) ונגמנו ממסירת פרטי כרטיס אשראי. על ממצאים דומים דיווחו ריב"ק וטורו (Ribak & Turow, 2003).
הבולטים התפתחותיים ממלאים תפקיד חשוב גם בשאלת הקשרים שנוקמים עם זרים באינטרנט, והם מוצגים בלוח 4.

לוח 4: דיווחי ילדים על קשרים עם זרים, באחריות מכל קבוצה ("האם יש מישהו/י שאת/ה בקשר איתו באינטרנט בלבד?")

האם אי פעם נפגשת פנים-אל-פנים עם מישהו/י שהכרת קודם כול באינטרנט? ("")

חטיבת יסודי בנינים תיכון (n = 207)			חטיבת יסודי בנינים תיכון (n = 126)			
61	46	33	33	23	14	קיימו קשר עם אדם זר באינטרנט
36	23	4	4	23	4	קיימו קשר עם אדם זר מהאינטרנט ונפגשו איתו
97	69	37	37	69	37	קיימו קשר עם אדם זר באינטרנט — סך הכול

הפערים המצטיינים בתרשים 1 מהבדלי הדיווח בין שתי הקבוצות הם גדולים: בדרך כלל העריכו הילדים את כישורי השליטה שלהם באינטרנט כגבוהים בהשוואה להערכת הורים את עצמם, פרט לפונקציית חיפוש מידע, שהיא כנראה שמישה וידידותית יותר גם בעבור ההורים (אפשר שדווקא הידע והניסיון של ההורים הפכים אותם למתפשי מידע מיומנים ומושכלים יותר מילדיהם). גם אם נביא בחשבון את האפשרות שההורים הצניעו את יכולותיהם ואילו הילדים העצימו אותן, ההערכה העצמית הנמוכה (כלא קשר לשליטה ולמיומנויות בפועל) מרמזת על תחושת ניכור אפשרית של ההורים מהמדיום או על תחושת חוסר ביטחון עצמי, לעומת מידת הקרבה שחשים אליו הילדים.

בדומה וכצפוי, אבות העריכו את מידת השליטה שלהם כגבוהה יותר מהערכת האמהות את שליטתן (לדוגמה, 31% מהאבות העריכו את עצמם כמתקדמים ו-8% כמומחים, לעומת 13% מהאמהות שהעריכו את עצמן כמתקדמות ו-4% כמומחיות), ובנים — יותר מהבנות (לדוגמה, 45% מהבנים העריכו את עצמם כמתקדמים ו-17% כמומחים, לעומת 35% מהבנות שהעריכו את עצמן כמתקדמות ו-14% כמומחיות). ממצאים אלה מרמזים שככל שהדברים נוגעים לעצם השימוש באינטרנט, גם אם הפער המגדרי מצטמצם עם הזמן, אופי השימוש והתפיסות לגביו עדיין שונים (Fallows, 2005; Wajcman, 2007).

"תוכן יוצא"

כאמור, אחד ממקורות הדאגה של ההורים הוא החשש מפני מידע שהילדים מעבירים באמצעות האינטרנט לאחרים, בייחוד לזרים שעלולים לנצל את התמימות וחוסר הניסיון שלהם (מסחיטה רגשית וניצול כספי עד פדופיליה ודומיה). מסירת מידע ליחידים או לארגונים עסקיים או מדינתיים עלולה להוביל לחדירה לפרטיות של הילדים ושל בני המשפחה כולה. בדומה לממצאי מחקרים קודמים (Ribak & Turow, 2003), גם מן המחקר הנוכחי עלה שילדים ובני נוער היו מוכנים למסור מידע רב באינטרנט הן לאדם זר הן לארגון כלשהו, תמורת הבטחה לזכייה בפרס. לוח 3 מפרט את אחוזי הנכונות למסור מידע באינטרנט לפי קבוצת גיל.

כפי שעולה מלוח 3, ומן הלוחות הבאים אחריו, ילדים בקבוצות הגיל הבוגרות יותר היו מוכנים למסור מידע רב יותר. ממצא זה אינו עולה בקנה אחד עם ההנחה שמיומנויות הביקורת וניסיון החיים מתפתחים עם הגיל. אפשר שדווקא הנטייה המייחדת את גיל ההתבגרות — בדיקת גבולות ונטילת סיכונים בכל תחומי החיים — היא זו שבאה לידי ביטוי גם במרחב ההתנהגויות באינטרנט, ובייחוד בהתנהגויות הכרוכות בהרחבת מעגלי ההיכרות האישיות (הן בתחום הרומנטי הן כחלק מחיפוש זהות וקבוצות התייחסות חברתית).

עולם תוכן נוסף שאפשר לראות בו "תוכן יוצא" הוא זה הכרוך בהתחזות ובהצגה לא מדויקת של מאפייני הזהות העצמית של הגולש/ת, כגון מסירת שם בדוי (כ-55% מהילדים התנסו בכך); מסירת מידע מטעה על הגיל (41%); תיאור מטעה של ההופעה החיצונית (19%) והתחזות למין השני (16%). כ-7% מהילדים דיווחו שיש להם דמות בדויה קבועה באינטרנט ו-5% דיווחו שיש להם דמות בדויה רק לעתים. כל פעילויות ההתחזות נמצאו בשכיחות גבוהה יותר בקרב בנייה יותר בקרב בנייה, ומרביתן היו שכיחות קצת יותר בקרב בנות מאשר בקרב בנים, מלבד התחזות למין השני, שהייתה שכיחה יותר דווקא בקרב הבנים. אפשר שבעולם התברתי הממשי עדיין מוטלות סנקציות קשות יותר על בנים המתנסים בהתנהגות הנתפסת "נשית", מאשר על בנות ש"חוצות את הקווים", ואילו האינטרנט מאפשר התנסות זו בלא חשש.

תכנים "יוצאים" נוספים כוללים בניית אתרים, מילוי שאלונים, מילוי טפסים וחתימה על עצומות, הצבעה בסקרים, כתיבה בפורומים, פנייה לאתרים באמצעות הרואר האלקטרוני וכדומה. דיווחי הילדים על פעילויות אלה, שראוי להמשיג אותן כהשתתפות יצירתית ופעילה במרחב הציבורי וכערך של ביטוי עצמי, פיתוח זהות אישית ותקשורת עם בני קבוצת חברתיות אחרות, כללו 35%-45% מבין המשיבים, מה שמעיד על פעילות ענפה ומגוונת של הילדים במסגרת עולמות תוכן מחוץ לתקשורת הבין-אישית.

"תוכן נכנס"

רכיב נוסף בשיח הפאניקה המוסרית מתמקד כאמור בדאגה לחשיפתם של הילדים באמצעות האינטרנט לתכנים שאינם הולמים את גילם. בראש רשימת התכנים הללו מצוי החשש מחשיפה לפרנוגרפיה ותפיסת השלכותיה במגוון תחומים לרבות מיניים, מוסריים, פמיניסטיים ואסתטיים. לוח 6 מפרט את שכיחות דיווחי הילדים על חשיפה לפרנוגרפיה.

לוח 6: דיווחי ילדים על חשיפה לפרנוגרפיה לפחות פעם אחת, באחוזים מכל קבוצה ("בסך הכול, כמה פעמים ראתי פרנוגרפיה ב...")

אמצעי תקשורת	חטיבת				
	יסודי (n = 61)	בניים (n = 146)	תיכון (n = 205)	בנים (n = 200)	בנות (n = 237)
מגזין	19	32	45	37	36
טלוויזיה	17	45	53	50	41
וידאו / DVD	10	17	28	28	17
אינטרנט	29	53	73	67	53

תלמידי בית הספר התיכון דיווחו על קשרים שהם מקיימים רק באינטרנט כמעט שניים בהשוואה לדיווחים של תלמידי בית הספר היסודי (61% לעומת 33%). הפער התעצם כאשר הילדים נשאלו על מפגשים בפועל: רק 4% מתלמידי היסודי דיווחו על מפגשים כאלה, לעומת 36% מתלמידי התיכון, כפי שעולה מלוח 4. אפשר לפרש את הפערים האלה בכך שכתשיעית מתלמידי היסודי שהכירו זרים ברשת גם נפגשו אתם, לעומת שליש מתלמידי חטיבת הביניים ושיעור גדול עוד יותר מתלמידי התיכון. בנוסף, הנכונות של הילדים בבית הספר התיכון ליידע את ההורים על הקשרים האינטרנטיים שלהם (42%) הייתה נמוכה דרמטית מזו שדיווחו עליה ילדי בית הספר היסודי (71%). ילדים בגילים הבוגרים יותר אף דיווחו פחות מהילדים הצעירים שההורים התלוו אליהם והיו שותפים לפגישה (60% ביסודי ו-6% בתיכון, מבין אלה שאמנם נפגשו) או קיבלו מידע באשר לתכניה (83% ביסודי ו-26% בתיכון, מבין אלה שערכו פגישות כאלה). בכל הגילים, יותר מ-40% מהילדים שנפגשו עם זרים מהאינטרנט דאגו לכך שחברים שלהם ילוו אותם למפגש — התנהגות זו אפיינה את הבנות יותר מאשר את הבנים (51% לעומת 36%, בהתאמה).

חשוב להשלים תמונה זו במידע שמגיע מדיווחים של הילדים על שיחות שהם ניהלו בתוכנות מסרים מידיים (IM), מסגרת התקשורת שנמצאה רווחת ביותר במחקר זה. ערוץ תקשורת זה שכיח בשיח החרדות ההורי (Livingstone & Bober, 2005) יותר מערוצי תקשורת שאינם סינכרוניים (כגון דואר אלקטרוני). לוח 5 מפרט את אחוזי השכיחות של התקשורת באמצעות תוכנות של מסרים מידיים.

לוח 5: דיווחי ילדים על קשר עם חברים, משפחה וזרים בתוכנות מסרים מידיים, באחוזים מכל קבוצה ("האם אנשים אלה [שאתם התקשרת בשבוע האחרון] הם...")

	חטיבת				
	יסודי (n = 105)	בניים (n = 105)	תיכון (n = 196)	בנים (n = 200)	בנות (n = 262)
חברים	84	95	95	93	91
משפחה	29	40	43	34	42
זרים	11	33	37	31	30

הממצאים בלוח 5 מורים שחלקה הגדול של התקשורת בתוכנות אלה התנהל דווקא עם חברים; חלק יחסי קטן יותר של התקשורת התנהל עם בני משפחה, ואילו חלקן היחסי של שיחות עם זרים היה קטן אף יותר. ממצא דומה נתקבל במחקרים שונים בעולם (Livingstone & Bober, 2005), ולכן אין בו כדי להפתיע. אם כך, האינטרנט מאפשר להרחיב את טווח ההיכרות, כי החל מחטיבת הביניים, כל ילד שלישי דיווח כי שוחח בתוכנות מסרים מידיים גם עם מישור/מישהי שהיה בקשר אלו/אתה באמצעות האינטרנט בלבד.

ואכן, הדיווחים מלמדים כי האינטרנט מהווה מקור מרכזי לחשיפה לפורנוגרפיה, בהשוואה לכל מדיום אחר ובכל קבוצת גיל, כפי שעולה מלוח 6. אולם החשיפה לפורנוגרפיה אינה אחידה או גורפת. לוח 7 מפרט את שכיחות דרכי החשיפה לפורנוגרפיה באינטרנט.

לוח 7: דיווחי ילדים על דרכי חשיפה לפורנוגרפיה באינטרנט, כאחוזים מכל קבוצה ("באינטרנט האם אי פעם...")

דרכי חשיפה	חטיבת			
	יסורי (n = 104)	ביניים (n = 140)	תיכון (n = 203)	בנים (n = 208)
נכנסתי לאתר פורנוגרפי בכוונה	0	19	26	34
נחשפתי לאתר פורנוגרפי בטעות	24	49	62	52
נחשפתי לפרסומות קופצות	25	46	60	51
קיבלתי תוכן פורנוגרפי ברואר "ובל"	8	19	34	30
קיבלתי תוכן פורנוגרפי ממישהו/ שאני מכיר/ה	1	14	20	24
קיבלתי תוכן פורנוגרפי ממישהו/ שאני מכיר/ה מהאינטרנט	1	8	11	14

ברומה לממצאיו של מש (Mesch, forthcoming), נמצא שהחשיפה לפורנוגרפיה הייתה גבוהה בגילים גבוהים יחסית ואפיניה את הבנים יותר מאשר את הבנות. הבדלים אלה נשמרים גם כאשר בוחנים לעומק את דרכי החשיפה השונות לפורנוגרפיה ברשת, כפי שאפשר לראות כלוח 7, מה שמרמז שגם "מקריית" או חשיפה בלתי מכוונת הן פועל יוצא של מין המשמש ושל גילו. בנים, ובייחוד בנים בוגרים יותר, נטו לדווח יותר מבנות ומבנים צעירים לא רק על חשיפה רצונית לפורנוגרפיה, אלא גם על חשיפה מקרית לתוכן מפוקפק. בין אם הוא נשלח יותר לבנים, או שהם נטו יותר לפתוח מסרים מסוג זה כאשר הגיעו אליהם, הממצא מעמיד אותם כמי שנטו להיחשף לפורנוגרפיה יותר מקבוצות המין והגיל האחרות.

באותה רוח, כ-57% מן הילדים שנחשפו לפורנוגרפיה דיווחו כי עזבו את האתר מיד מבלי להסתכל עליו (בגיל בית הספר היסודי - 74% מהילדים; וכן כ-75% מהבנות לעומת 37% מהבנים); 27% מכלל הילדים טענו שהציצו באתר אחר כך עזבו אותו (גם כאן, הרבה פחות בגיל בית הספר היסודי - כ-11%, ובנות - 18%). כ-23% מהבנים נקטו יוזמה של הקשה (clicking) לקישורים נוספים באתר, ו-13% חזרו לאתר בהודמנות אחרת (לעומת אחוזים בודדים מהבנות). כ-11% מהילדים בגיל היסודי דיווחו על כך להורים או למורים, תגובה שנעדרה כמעט לחלוטין בגילים הבוגרים יותר (2% בחטיבת הביניים ו-0% בתיכון).

נוסף על העניין בפורנוגרפיה, רבים מהמרוואיינים חיפשו באופן פעיל מידע באינטרנט במגוון תחומים ונושאים. בראש נושאי העניין היה חיפוש מידע על לימודים ומסגרות חינוך שונות, מערכות יחסים בין-אישיים וסוגיות של בריאות ורפואה (35%-45% מהמרוואיינים חיפשו מידע על שלושת הנושאים הללו, עם הבדלי גיל ומגדר צפויים - עניין רב יותר בקבוצות הגיל הגבוהות יחסית ובקרב בנות). נוסף על כך, כ-15% מהילדים התעניינו בנושאים הקשורים בבעיות במשפחה, בסוגיות של מין, בהיריון ומניעתו, ובנושאי אכזריות, סמים ועישון. אחוזים בודדים כלכד ציינו את האינטרנט כמקור מידע על נטיות הומו-לסביות ויציאה מהארון.⁵

בנוסף, ילדים רבים נחשפו לאתרים העוסקים בסוגיות שונות של מעורבות חברתית: כ-20%-25% מהילדים דיווחו שהם ביקרו באתרי איכות סביבה, באתרי זכויות אדם ואזרח, באתרים של ארגונים ומוסדות המסייעים לאנשים, ובמגוון של אתרים ממשלתיים, פוליטיים ומפלגתיים. תדירות הביקורים הייתה גבוהה כצפוי בקבוצות הגיל הגבוהות, אך מצאנו גם הבדלי מגדר: בנים פנו יותר לאתרים ממשלתיים ופוליטיים, ואילו בנות גלשו לאתרי זכויות, סביבה ועזרה לאחרים. עם זאת כ-40% לא נחשפו מעולם לאתרים של מעורבות חברתית מכל סוג שהוא - העדר החשיפה בגיל בית הספר היסודי (54%) היה גבוה מזה שבגיל בית הספר התיכון (33%).

מעבר לכול, התברר מן הממצאים כי האינטרנט תפס את מקומו כמקור החשוב ביותר למידע לצורך הכנת שיעורי בית. ההערכה לתפקידו המרכזי היא דרמטית בכל הגילים, ומבטלת כמעט את כל מקורות המידע האחרים, כפי שמציג לוח 8 בברור.

לוח 8: דיווחי ילדים על המקור היעיל במיוחד לשיעורי בית, כאחוזים מכל קבוצה ("איזה מבין המקורות הבאים יעיל בעיניך במיוחד למציאת מידע בזמן הכנת שיעורי בית או פרויקטים ללימודים?")

מקורות	חטיבת			
	יסורי (n = 121)	ביניים (n = 145)	תיכון (n = 195)	בנים (n = 219)
ספרים	15	19	21	14
טלוויזיה	1	1	0	1
אינטרנט	54	66	70	63
הורים	5	5	4	7
הורים	22	7	4	11
סך הכול	97	98	99	99

הערה: האחוזים אינם מסתכמים ב-100 בשל העדר נתונים.

5. זאת למרות שתנאי מילוי השאלון העניקו פרטיות יחסית בעת ההתייחסות לנושאים שעשויים להיחשב רגישים.

אליהם: מדבריהם משתמעת דאגה לילדים הצעירים והתמימים מהם "שלא מבינים את הסכנות שיש עוד בעולם" — צעד שאולי הופך את שיח האימים המתון הזה לחרב פיפות כשהוא מאפשר לקרבנות פוטנציאליים לראות את עצמם כמי שנמצאים מחוץ לטווח הסכנה.

האירוע הטרגי של הנער אופיר רחום מאשקלון, שנרצח בינואר 2001 על רקע לאומני בעקבות פגישה עם אישה פלסטינית שהכיר באמצעות האינטרנט, היה הדוגמה הספציפית המצוטטת ביותר. אמנם חלפו שנים מאז האירוע, אולם הוא ממלא תפקיד מרכזי בשיח על זהירות באינטרנט כפי שמקדמים אותו משרד החינוך, עמותות וחברות מסחריות. כ-16% מהמשיבים לשאלה הפתוחה (16 ילדים מתוך 102) הזכירו אירוע זה ישירות, כפי שממחישים הציטוטים הבאים: "ילד [אופיר] רחום שהתכתב עם בחורה שהסתבר שהיא ערבייה והם קבעו להיפגש ורצחו אותו על רקע לאומני" (בן 12); "שלא לי באימייל הודעה על סיפור אמתי שילד דיבר כפורום עם מישהי ובסופו של דבר הוא נרצח בקשר שלה לטורור" (בן 11); "מקרה ששני אנשים דיברו ב־ICQ, הייתה אישה שלא אמרה את האמת לגבי הזהות שלה ואחר כך הסתבר שהיא ערבייה וגרמה לבחור להיפגש איתה ואחר כך רצחה אותו, זה הופיע בחדשות" (בת 12); "הסיפור על הנער שהיה בציאט ונפגש עם ערבייה שבסופו של דבר רצחה אותו" (בת 14). גם כאן התשובות אפיינו בנים ובנות מקבוצת הגיל הצעירה יותר.

כ-11% מהמשיבים (11 ילדים מתוך 102) ציינו את האינטרנט כמקור לסכנות טכנולוגיות כגון וירוסים ובאגים, תוכנות מסוכנות ותוכנות שהן בבחינת סוס טרויאני. כמו כן, נמנו תשובות בודדות שהתייחסו לסכנות של הוצאת כספים במרמה, אנוקסיה, הסתה מטעם כתות שונות, התמכרות וחישיפה למידע מוטעה. לדוגמה: "האינטרנט זה דבר ממכר ברגשות" (בת 17); "ראיתי בחדשות ערוצים 2 — פרצו לחשבונות של כרטיסי אשראי ולקחו קוד משתמש אישי ושם משתמש ולקחו כספים" (בת 16). שתי הדוגמאות האחרונות מרמזות שהילדים הצעירים עסוקים יותר בסכנות קיומיות, ואילו הבוגרים, שחשים שהם שולטים יותר בביטחונם האישי, מגלים סיכונים אחרים שאינם מעסיקים את הצעירים (כגון תלות רגשית או ניצול כספי).

מקורות הידע שהילדים ציינו במפורש כללו מהדורות חדשות של ערוצים 2 ו-10 ותכניות כגון "שומר מסך", "עובדה" ו"כלבוטק". כמובן נזכרו בית הספר ואירועי "יום האינטרנט הבטוח" כמקור מידע לסכנות באינטרנט. מבין האפשרויות הטכנולוגיות שמציע האינטרנט, הצביעו תשובותיהם בעיקר על צ'אטים ו־ICQ כמקודי סיכון.

הורים מול (ועם) ילדים

את תחושת חוסר השליטה של ההורים באינטראקציות של ילדיהם עם אמצעי תקשורת חדשים, אפשר לפרש הן כמדד הן כסיבה לפאניקה מוסרית. מן הזווית הזאת מעניין לעמוד על כך שהצעה הציבורית שקמה מבוססת על הערכת חסר של הפעילויות

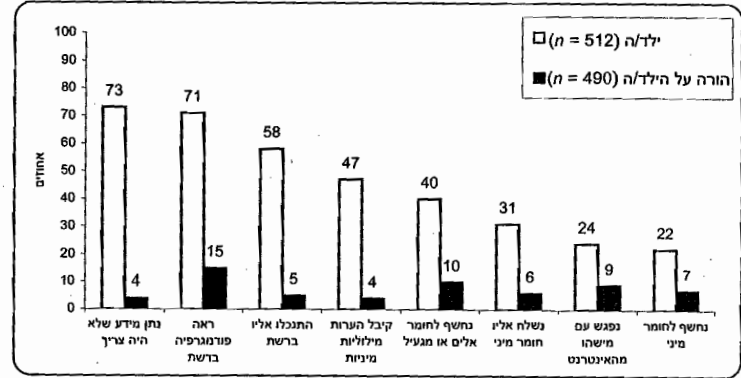
תפיסת הסכנות שבאינטרנט

תשובותיהם של המשתתפים לכמה שאלות ספציפיות על הסכנות שבשימושי האינטרנט מספקות הצצה מעניינת לנושאים שמטרידים אותם. כך לדוגמה, בתשובה לשאלה "האם שמעת, ראית או קראת משהו, למשל בטלוויזיה או בחדשות, שגרמו לך לחשוב שהאינטרנט יכול להיות מסוכן?" ענו כ-65% תשובה חיובית (יותר בנות — 69% לעומת כ-61% בנים; ותלמידי חטיבת ביניים ותיכון — כ-73% לעומת 56% תלמידי יסודי). מ־532 הילדים, 102 (כמעט 20%) בחרו לענות גם לשאלה פתוחה שביקשה מהם לתאר את המידע המסוכן.

בתשובותיהם שבו ועלו כמה סכנות: אונס, הטרדה מינית ופרופיליה היו הקטגוריה הבולטת ביותר וצוינו בידי כ-30% מאלה שענו לשאלה הפתוחה (31 מתוך 102 ילדים). לדוגמה: "בבית הספר כל הזמן מספרים לנו כל מיני סיפורים על אנשים שאנסו אותם וכאלה" (בת 15); "בתכנית מסוימת סיפרו לי על מקרה שאיש מבוגר התחזה לנער צעיר והתכתב עם נערות צעירות ופיתה אותן להיפגש, וכאשר הם נפגשו הוא אנס אותן" (בת 14); "אנשים שמתחזים לאחרים ומשכנעים בנות צעירות לפגוש אותם, פרופילים למשל" (בת 15); "כולם דיברו על הפרופיל דרך האינטרנט, שמתקשר עם ילדים דרך האינטרנט ודרך חדרי הצ'אט ומפתה אותם, לוקח אותם לשירותים" (בן 16); "ראיתי בחדשות פרופילים נכנסים לאתר ומפרסמים מידע שאתה לא רוצה ומחדירים תמונות שלא הייתי מעוניינת שיהיו, וזה הפחיד אותי. ראיתי את זה בחדשות ערוץ 2 לפני חצי שנה" (בת 15); "תשדיר של כלבוטק על ילדה בת 14 שהכירה מישהו בן 40 שהתאהבה בו, הוא הזמין אותה לביתו, יצאו יחד לבלות והוא קנה לה דברים וכשלקח אותה לביתו הוא סימם אותה ואנס אותה" (בת 12). קטגוריה זו, שלא במפתיע, העסיקה בעיקר את הבנות המתבגרות, הגיל שבו מתחדדת המודעות לסכנות מיניות.

פשיעה על רקע מיני נקשרה שלא במפורש לסכנות קיומיות שונות — חטיפה, אלימות ורצח, שצוינו אף הן בידי כ-27% מהמשיבים לשאלה הפתוחה (28 ילדים מתוך 102): "שמעתי בחדשות שילדה נרצחה בגלל שנפגשה עם מישהו שלא הכירה מהאינטרנט" (בת 12); "יש אנשים מסוכנים ב־ICQ שחוטפים אנשים" (בן 10); "דיברו בחדשות על הסכנות שיש באינטרנט, למשל ב־ICQ, ילדים צעירים מדברים עם אנשים שהם לא מכירים ואנשים אלה יכולים להזיק לילדים הקטנים שלא מבינים את הסכנות שיש עוד בעולם" (בת 15); "יש סיפורים על אנשים שהכירו בע"ז וכשנפגשו נחטפו לידות, נרצחו או נאנסו" (בן 11); "ילד התפתה להיפגש עם מישהו זר ובסוף נרצח. סיפרו לנו את זה בהרצאה בבית הספר ובחדשות בטלוויזיה ובאינטרנט, לפני זה פחות פחדתי לדבר עם זרים, עכשיו אני נזהרת הרבה יותר" (בת 13). כפי שהדוגמאות מעידות, בקטגוריה זו נכללו גם בנים וגם בנות בגילים צעירים יחסית, והתיאורים היו לא פעם ערטילאיים והעידו על תחושת איום כללית ולא בהכרח חשש קונקרטי. מעניין לציין שאפילו רברי הילדים עצמם משקפים את שיח "אפקט האדם השלישי" (Perloff, 2002) השורר ביחס

שמקובל לראותן מוזיקות או מסוכנות. תרשים 2 מתאר אינטראקציות של ילדים עם תכנים "יוצאים" ו"נכנסים" מסוג זה.

תרשים 2: דיווחי ילדים והורים על פעילות באינטרנט, באחוזים מכל קבוצה ("מה מהדברים הבאים [את/ה] עושה באינטרנט?")

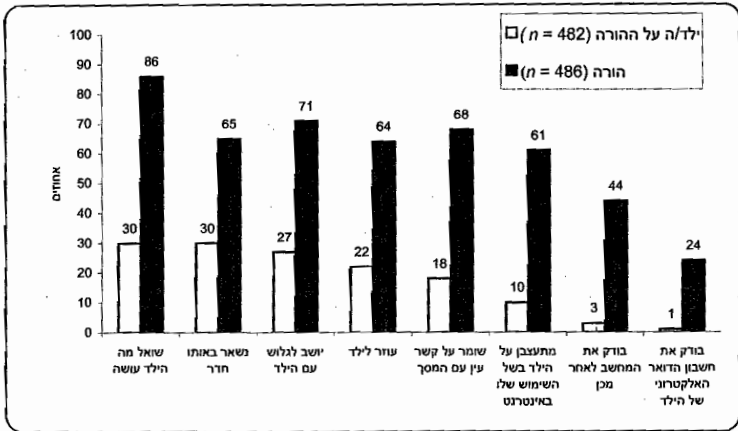
מתרשים 2 עולה כי יש פערים גדולים בין הדיווח של הילדים על פעילותם ובין הערכת ההורים את מידת הפעילות של הילדים. האומדנים של ההורים היו בדרך כלל מוגבלים ומצומצמים לעומת דיווחיהם העצמיים של ילדיהם. חוסר המודעות של ההורים ניוון, בין השאר, מפעילויות מכוונות של הילדים לשמירה על פרטיותם מפני הורים, אחים, מורים וספרנים, וגם מפני חברות מסחריות שמבקשות לשאוב מהם מידע באמצעות האינטרנט, כפי שעולה מלוח 9.

מלוח 9 עולה שרבים מהילדים פיתחו כל מיני מיומנויות לצורך הסתרת מידע זה, והם רכשו אותן עם הגיל והניסיון. כמו כן, בטכניקות הסתרת מידע המצריכות מיומנויות טכניות מורכבות יותר, כגון מחיקת תיקיות ו"קוקיס", הפער בין הבנים לבנות בשימוש בהן היה גדול יחסית.

תרשים 3 מתאר את שכיחות תשובות ההורים והילדים באשר לדרכי הפיקוח של ההורים על השימוש של ילדיהם באינטרנט.

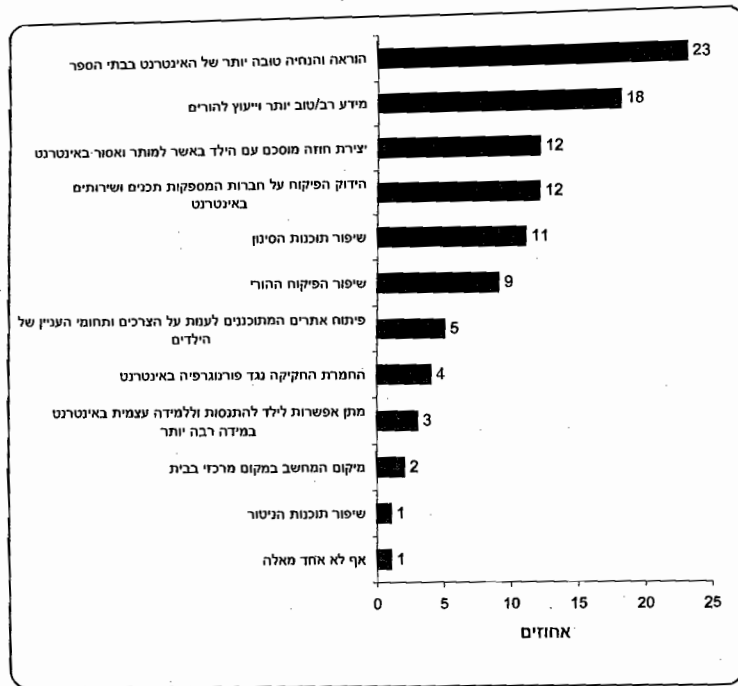
לוח 9: דיווחי ילדים על הסתרת מידע, באחוזים מכל קבוצה ("כשגלשת באינטרנט, מה מהדברים הבאים עשית אי פעם?")

פעולות	יסודי (n = 37)	חטיבת ביניים (n = 148)	תיכון (n = 198)	בנים (n = 180)	בנות (n = 221)
מחיקת דואר אלקטרוני כדי שאף אחד לא יקרא אותו	22	30	42	36	36
הקטנת חלון כשמישהו אחר נכנס לחדר שימוש בסיסמה של אחר בלי רשותו	8	17	18	16	64
החבאת קבצים או מתן שם מטעה	16	23	24	21	29
מחיקת תיקיית ההיסטוריה	8	25	29	18	39
מחיקת "קוקיס" לא רצויים מהמחשב	3	17	30	13	37

תרשים 3: פעילות ההורה/ה משתמש/ת באינטרנט, באחוזים מכל קבוצה (ילדה/ה על הורה: "כשאת/ה משתמש/ת באינטרנט בבית, האם ההורה שלך עושה משהו מהדברים הבאים?"; הורה: "האם בזמן האחרון את/ה [או ההורה השני] עושה אחד מהדברים האלה?")

כפי שאפשר לראות בתרשים 3, פערי הדיווח בין ההורים לילדיהם באשר לפעילותם קיימים במהופך בכל המדרגים האפשריים של פיקוח ההורים על ילדיהם: בדרך כלל העריכו ההורים את מידת מעורבותם כגבוהה הרבה יותר מזו שהעריכו הילדים (כפי שנמצא בעבר במחקרים שרווח בהם על תיווך בצפייה בטלוויזיה, ראו לדוגמה Tsfatí,

תרשים 4: סיוע שההורה היה רוצה לקבל יותר מכול, התפלגות באחוזים ($N = 444$)
 ("איהו מהבאים יעזור לך להבטיח שבנך/בתך משתמש/ת באינטרנט באופן יעיל ובטוח?")

דיון

מן הממצאים שהבאנו אפשר לראות כי אכן, לא רק שהאינטרנט הוא מדיום מרכזי בחייהם של הילדים, אלא שקיימים פערים משמעותיים בין ההורים לילדים במיומנויות השימוש בו וכידע באשר למהותו, להתנהגויות הסיכון שהוא טומן בחובו ולדרכי ההתמודדות ההורית עמו. המגמות שמצאנו דומות במידה רבה לממצאי המחקר האנגלי המקורי (Livingstone & Bober, 2005) והן מלמדות שמדובר בתופעה שאינה אופיינית דווקא לישראל. עם זאת, נמצאו גם כמה הבדלים בולטים. לדוגמה, ההורים האנגלים העריכו

(Ribak, & Cohen, 2005). אפשר כמובן לפרש את תשובות ההורים כביטוי ל"רצייה חברתית" וכניסיון להציג את עצמם כהורים "ראויים" המעורבים בצריכת האינטרנט של ילדיהם, ואילו את תשובות הילדים כביטוי לרצון להצגת עצמי עצמאי ובוגר. פערים עקיבים ועמוקים אלה מעלים את החשש שההורים לוקים בהערכת יתר של מעורבותם ובהערכת חסר של הקשיים הכרוכים בתיווך משמעותי ומורגש של האינטרנט. עם זאת, כאשר התבקשו ההורים לסכם את עמדותיהם כלפי האינטרנט, 66% מהם ציינו שהיתרונות עולים בעיניהם על החסרונות.

אשר לתפיסת האחריות ההורית, למעלה מ-90% טענו שהם סומכים על ילדיהם בהתנהלותם באינטרנט, וסומכים יותר ככל שהילדים בוגרים יותר – 87% בבית הספר היסודי ו-95% בתיכון, הבדל מובהק סטטיסטית, $\chi^2(1) = 4.96, p < .05$. הורים באחד דומה היו מודעים לכך שאחריותם כהורים היא לחנך לשימוש נכון באינטרנט ולשמש מתווכים בשימוש זה (90% מההורים של הילדים בבית הספר היסודי ו-79% מההורים של תלמידי תיכון, הבדל מובהק סטטיסטית, $\chi^2(1) = 5.757, p < .05$). תפיסה זו הייתה נמוכה יותר בקרב הורים לבנים (83%) מאשר בקרב הורים לבנות (86%), הבדל שאיננו מובהק סטטיסטית. על-אף תחושת אחריות זו כלפי תפקידם ההורי, כ-50% מההורים הרגישו שאינם מסוגלים לפקח על השימוש באינטרנט (32% ביסודי לעומת 57% בתיכון); חוסר השליטה על בנים היה מעט גדול יותר מחוסר השליטה על בנות (54% ו-48%, בהתאמה). כשהתבקשו לציין את הדרכים שייטעו להם להבטיח שילדיהם ישתמשו באינטרנט בעילות ובביטחון, ציינו כ-74% מן ההורים התמודדות של מערכת החינוך עם הקניית מיומנויות, וכמחציתם ציינו רשימה ארוכה של דרכים נוספות, דוגמת מידע להורים, החמרת חקיקה בנושא הפורנוגרפיה, שיפור תוכנות סינון, הידוק הפיקוח על חברות המספקות שירותי אינטרנט וכדומה. מעניינת במיוחד הייתה התפלגות התשובות לשאלה שביקשה מההורים לבחור את הסיוע החשוב להם ביותר מכל האפשרויות (ראו להלן בתרשים 4).

כפי שעולה מתרשים 4, ההורים העדיפו אמצעים שאינם חקיקתיים אלא כאלה המשמרים את עצמאותם האזרחית ואת עצמאות ילדיהם, כדוגמת חינוך בבית הספר, מתן מידע להורים ועריכת הסכם עם הילדים. בהמשך רשימת ההעדפות נמצאה קבוצה של בקשות לשיפור הפיקוח באמצעות פיקוח על ספקי התוכן, תוכנות סינון ופיקוח הורי. האפשרות של החמרת החקיקה בנוגע לפורנוגרפיה – הנתפסת כתביעה המאפיינת של שיח הפאניקה המוסרית – נבחרה רק בידי 4% מההורים במחקר זה, כאמצעי שהיה עוזר יותר מכל אמצעי אחר (לעומת 54% שזמו את החקיקה כאחד האמצעים מני רבים שהם סימנו בשאלון). מעניין כי בפרויקט המחקר האנגלי, שהיווה בסיס למחקר זה, ציינו 85% מההורים את החמרת החקיקה בנוגע לפורנוגרפיה כאחד האמצעים שאפשר היה לבחור בהם, והיא דורגה ראשונה מבין כל האופציות שנבחרו (Livingstone & Bober, 2005).

את מיומנויות המחשב שלהם כטובות הרבה יותר מההורים הישראלים, והפעור בינם ובין ילדיהם היה מצומצם יותר. בנוסף, ברשימת הכלים שעשויים לסייע להם בתיווך שימושי האינטרנט של הילדים, בחרו יותר הורים אנגלים בהחמרת החקיקה על פורנוגרפיה, לעומת הורים ישראלים, שנטו להעדיף חינוך בבית הספר.

הדברים הללו מעמידים את ממצאי המחקר באור מורכב. מצד אחד, אין ספק שהאינטרנט מאפשר לילדים "לארח" בחדריהם וללא ידיעת הוריהם אנשים זרים באופן חסר תקדים. מצד אחר, אי ידיעה היא עמדה שההורים נוקטים כלפי ילדיהם, בין אם מתוך כבוד וסובלנות לצורכיהם כמתבגרים, בין אם מתוך עצלות, בורות, אבדן דרך או כורח כלכלי. מצד אחד, הילדים נחשפים למידע נגיש, עשיר ואיכותי מבלי להיזקק למתווכים או להיתקל במכשולי עבירות. מצד אחר, המידע זמין הודות לבעלי עניין עלומי שם שקובעים את היקפו ואת תכניו (וגם את "החורים" שבו). מצד אחד, האינטרנט פותח מסלול מהיר לתכנים פורנוגרפיים ואלים. מצד אחר, הוא מאפשר למתבגרים לבטא את עצמם, ללמוד על זולתם, לקחת חלק בפעילות ציבורית וכדומה. ולבסוף, מצד אחד, ההורים אינם יודעים מה ילדיהם עושים. מצד אחר, האם ידעו אי פעם? האם האינטרנט הוא שהגיע את השינוי? והאם השינוי הוא עניין של מידה או של מהות?

ממצאי המחקר מראים בכיור ובעיקבות כי ההורים יודעים פחות מילדיהם ויודעים מעט על ילדיהם. בניתוח תשובות ההורים, בהשוואה לתשובות ילדיהם, לא מצאנו כל קשר שיטתי בין תשובות צמדי הורים-ילדים למגוון של שאלות. במילים פשוטות, הקשר בין תשובות ההורים לתשובות ילדיהם היה מקרי בלבד. אבל ההורים אינם היסטריים ואינם נתונים בפאניקה מוסרית – לא מפאת תמימות וחוטר הבנה וגם לא עקב העדר אחריות הורית. שכן כפי שהראינו, סוכנויות חברתיות שונות שבות ומדגישות השכם והערב את הסכנות הטמונות במדיום. ההורים אינם היסטריים, לדעתנו, מאחר שהם סומכים – אולי מתוך פזיזות ואולי מתוך עמדה תרבותית – על עצמם ועל ילדיהם (Ribak & Turow, 2003). במצב זה הם חשים שמה שיסייע להם בהתמודדות עם המדיום המורכב הזה אינו צנוזרה, אלא ידע – תכניות שילמדו אותם ואת ילדיהם כיצד לנצל את המדיום הזה באופן המיטבי.

את הממצאים נכון לעגן בתוך רצף היסטורי של התנהגויות הוריות מזה ואימון של טכנולוגיות תקשורת חדשות מזה. בהקשר הזה ברור שהורים לא תמיד יידעו מה ילדיהם עושים. אדרבה, הורים, לעומת חברים, נתפסים בחברה כמונחים של התרחקות יחסית מילדיהם. באופן אירוני, דווקא הדרישה בת-זמננו מן ההורים להיות חברים של ילדיהם, היא שמבנה את העולמות הנפרדים של הילדים כאיום על המערכת הבין-דורית. עם זאת, הפרספקטיבה ההיסטורית מגלה שכניסה של טכנולוגיות תקשורת חדשות היא קרקע פורייה לשיח שבוחן שימושים בטכניקות קדמות ושמתאים את המשמעות של הטכנולוגיה החדשה למוסכמות ולאורח החיים הרווח (Marvin, 1988). הפאניקה המוסרית, שנקל לאבחן בה בצמחים היסטוריים אלה, היא אפוא בחזרה אידאולוגית במסגרת (framing) של האינטראקציה של ילדים עם המדיום על-ידי הגדרתה כתבנית

של מפגש בין ילדות תמימה ופגיעה ועם זאת מתוחכמת ובת-סיכון, ובין טכנולוגיה טוטלית ורבת עוצמה. מן הזווית הזאת, חשוב לעמוד גם על הרנימיות של המדיום עצמו. המדיום מעצב ומתעצב ללא הרף, קשוב בדרכו לדפוסי השימוש המשתנים ומכתיב אותם בה בעת. מכאן שלא רק התרבות משתנה, ולא רק הטכנולוגיה, אלא גם הקשר ההדדי שביניהן והחששות והחרדות שמתלווים לכל פיתוח ויישום חדש של האינטרנט כ"מדיום" מורכב במיוחד, שהוא לעצמו חלק מתהליך מורכב לא פחות של התלכדות הטכנולוגיה עם התרבות (Jenkins, 2004). האיורים על הפרטיות של הורים וילדים בשנת 2000 אינם דומים – או שמא כן? – לאיורים שרובצים לפתחם של ההורים והילדים שהשיבו לשאלונים הנוכחיים, שנוסחו עוד בימים של טרום עידן הרשתות החברתיות.

כפי שהצענו, אפשר לפרש רבים מן הממצאים המדויקים בדרכים מורכבות יותר ומאיימות פחות. לדוגמה, אפשרות ההתקשרות עם זרים באינטרנט כרוכה בכך שהיא משחררת אותנו מ"הכאן והעכשיר" של מגבלותינו הפיזיות ומאפשרת לנו להרחיב את מעגלי ההיכרות שלנו לרחוקים ולשונים מאתנו. התנסויות אלה עשויות להיות גם מרחיבות אופקים, משחררות רגשית ומעצימות, ולא רק מסוכנות ונצלניות. בדומה, מיומנויות "הסתרת מידע" באינטרנט יכולות להיחשב כניצני פרקטיקות של "שמירה על פרטיות" – הזכות או ההרשאה לכל אדם, לרבות אנשים צעירים, להיות יותר לבד – זכות שנחשבת חיונית להתפתחות העצמי ולתחימת גבולות הזהות האישית. "התחזות" באינטרנט, פעילות מפוקפקת במבט ראשון, יכולה במבט שני להיחשב למשחק תפקידים שמאפשר לבחון מאפייני אישיות והתנהגות בסביבה בטוחה ומשוללת איומים בסנקציות חברתיות. לעומתה, ההסתמכות על האינטרנט כמקור להכנת שיעורים, פעילות אינטלקטואלית מבורכת למראית עין, יכולה להיחפס במקביל כהישענות לא-מושכלת על מידע מעובד שהמהימנות של מקורותיו לוטה בערפל, ואשר יש בה משום אנטי-תזה לפיתוח של מיומנויות חקר וביקורת.

הצבת הטכנולוגיה בשורה אחת עם פרקטיקות וכלים חברתיים אחרים מסייגת את כוחה ומזכירה שגם כאשר צעירים נמצאים במטיבה אצל חברים, בבילוי בקניון, בשיטוט ברחובות או אפילו בשיעורים בכיתה, הורים לא בהכרח יודעים "מה ילדיהם עושים". כחלק מבריקת גבולות וחיפוש זהות, האופייניים כל כך לתהליך המוטוריום של גיל ההתבגרות, ילדים ומתבגרים עוסקים בפעילויות סיכון בכל תחומי החיים שלהם. אמצעי תקשורת שונים – לרבות האינטרנט – שמסייעים לתכלית זו, הם אחת הדרכים הפופולריות ליצירת קבוצת התייחסות, הצהרה על סגנון חיים והתנסות במגוון של חוויות – גם כאלה שמבוגרים מגדירים כשליליות. ואולם, אין בדברים האלה קריאה למשיכת ידם של ההורים מהנחיית ילדיהם ככלל ובאינטרנט בפרט – אדרבה. הניתוח שלנו ממחיש את ריבוי הפנים של השאלות שעומדות על הפרק, ואת העובדה שסוגיות רב-מדיות שכאלה מחייבות התייחסות מורכבת, רגישה ודינמית לחינוכם של צעירים לקראת שימוש מושכל בטכנולוגיות התקשורת העומדות לרשותם.

מקורות

- Livingstone, S., & Bober, M. (2005). *UK children go online: Final report of key project findings*. London: London School of Economics.
- Livingstone, S., & Bovill, M. (Eds.). (2001). *Children and their changing media environment: A European comparative study*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Marvin, C. (1988). *When old technologies were new*. New York: Oxford University Press.
- Mesch, G. S. (2001). Social relationship and internet use among adolescents in Israel. *Social Science Quarterly*, 82(2), 329–339.
- Mesch, G. S. (2003). The family and the internet: The Israeli case. *Social Science Quarterly*, 84(4), 1038–1050.
- Mesch, G. S. (forthcoming). Social bonds and internet pornographic exposure among adolescents. *Journal of Adolescence*.
- Mesch, G. S., & Talmud, I. (2007). Similarity and the quality of online and offline social relationships among adolescents in Israel. *Journal of Research of Adolescence*, 17(2), 455–466.
- Nie, N. (2007, May). Where have all the people gone? Mobile communication: Bringing us together or tearing us apart (ICA pre-conference), San Francisco. Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, San Francisco.
- Papert, S. (1996). *The connected family: Bridging the digital generation gap*. Atlanta, GA: Longstreet Press.
- Perloff, R. M. (2002). The third person effect. In J. Bryant & D. Zillmann (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research* (pp. 489–506). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Ribak, R. (2001). 'Like immigrants': Negotiating power in the face of the home computer. *New Media & Society*, 3(2), 220–238.
- Ribak, R. & Turow, J. (2003). Internet power and social context: A globalization approach to web privacy concerns. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 47(3) 328–349.
- Tarpley, T. (2001). Children, the internet and other new technologies. In D. G. Singer & S. L. Singer (eds.), *Handbook of children and the media* (pp. 547–556). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Tsfati, Y., Ribak, R., & Cohen, J. (2005). Rebelde Way in Israel: Parental perceptions of television influence and monitoring of children's social and media activities. *Mass Communication & Society* 8(1), 3–22.
- Turow, J. (2003). Family boundaries, commercialism and the internet. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 22, 73–86.
- Valkenburg, P. M., Schouten, A. P., & Peters, J. (2005). Adolescents' identity experiments on the Internet. *New Media & Society*, 7(3), 383–402.
- Wajcman, J. (2007). From women and technology to gendered technoscience. *Information, Communication and Society*, 10(3), 287–298.
- Wang, R., Bianchi, S., & Raley, S. B. (2005). Teenagers' internet use and family rules: A research note. *Journal of marriage and Family*, 67(5), 1249–1258.
- Wartella, E., & Reeves, B. (1985). Historical trends in research on children and the media: 1900–1960. *Journal of Communication*, 35(2), 118–133.
- Barak, A. (2007). Emotional support and suicide prevention through the internet: A project report. *Computers in Human Behavior*, 23(2), 971–984.
- Buckingham, D. (Ed.). (1993). *Reading audiences: Young people and the media*. Manch UK: Manchester University Press.
- Buckingham, D. (2000). *After the death of childhood: Growing up in the age of elect media*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Canetti, L., Bachar, E., Galili-Weisstub, E., De-Nur, A. K., & Shalev, A. Y. (1997). Pa bonding and mental health in adolescence. *Adolescence*, 32(126), 381–394.
- Cohen, A. A., Lemish, D., & Schejter, A. (2008). *The wonder phone in the land of mira Mobile telephony in Israel*. Newark, NJ: Hampton Press.
- Cohen, S. (1972). *Folk devils and moral panics: The creation of mods and rockers*. Lot MacGibbon and Kee.
- Cottrell, L., Bransetter, S., Cottrell, S., Rishel, C., & Stanton, B. F. (2007). Comp adolescent and parent perceptions of current and future disapproved internet use. *Joi of Children and Media*, 1(3), 210–226.
- Drotner, K. (1992). Modernity and moral panics. In M. Skovmand & K. C. Schroeder (Eds.), *Media cultures: Reappraising transnational media* (pp. 42–62). London: Routledge.
- Fallows, D. (2005, December 28). How women and men use the internet. *Pew Intern American Life Project*. Retrieved April 3, 2008, from http://www.pewinternet.org/PIP_Women_and_Men_online.pdf
- Hoover, S. M., Schofield Clark, L., & Alters, D. F. (2004). *Media, home and family*. York: Routledge.
- James, A., Jenks, C., & Prout, A. (1998). *Theorizing childhood*. Cambridge, UK: Cambri University Press.
- Jenkins, H. (2004). The cultural logic of media convergence. *International Journal of Cul Studies*, 7(1), 33–43.
- Jensen, J. (1990). *Redeeming modernity: Contradictions in media criticism*. Newsbury I CA: Sage.
- Kiesler, S., Zdaniuk, B., Lundmark, V., & Kraut, R. (2000). Troubles with the internet: dynamics of help at home. *Human-Computer Interaction*, 15, 323–351.
- Lally, E. (2002) *At home with computers*. Oxford, UK: Berg.
- Larson, R. (1995) Secrets in the bedroom: Adolescents' private use of media. *Journu Youth and Adolescence*, 24(5), 535–550.
- Lemish, D. (2007). *Children and television: A global perspective*. Oxford, I Blackwell.
- Livingstone, S. (2002). *Young people and new media*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Livingstone, S. (2003). Children's use of the internet: Reflections on the emerging rese agenda. *New Media & Society* 5(2), 147–166.

מקורות

- Livingstone, S., & Bober, M. (2005). *UK children go online: Final report of key project findings*. London: London School of Economics.
- Livingstone, S., & Bovill, M. (Eds.). (2001). *Children and their changing media environment: A European comparative study*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Marvin, C. (1988). *When old technologies were new*. New York: Oxford University Press.
- Mesch, G. S. (2001). Social relationship and internet use among adolescents in Israel. *Social Science Quarterly*, 82(2), 329–339.
- Mesch, G. S. (2003). The family and the internet: The Israeli case. *Social Science Quarterly*, 84(4), 1038–1050.
- Mesch, G. S. (forthcoming). Social bonds and internet pornographic exposure among adolescents. *Journal of Adolescence*.
- Mesch, G. S., & Talmud, I. (2007). Similarity and the quality of online and offline social relationships among adolescents in Israel. *Journal of Research of Adolescence*, 17(2), 455–466.
- Nie, N. (2007, May). Where have all the people gone? Mobile communication: Bringing us together or tearing us apart (ICA pre-conference), San Francisco. Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, San Francisco.
- Papert, S. (1996). *The connected family: Bridging the digital generation gap*. Atlanta, GA: Longstreet Press.
- Perloff, R. M. (2002). The third person effect. In J. Bryant & D. Zillmann (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research* (pp. 489–506). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Ribak, R. (2001). 'Like immigrants': Negotiating power in the face of the home computer. *New Media & Society*, 3(2), 220–238.
- Ribak, R. & Turow, J. (2003). Internet power and social context: A globalization approach to web privacy concerns. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 47(3) 328–349.
- Tarpley, T. (2001). Children, the internet and other new technologies. In D. G. Singer & S. L. Singer (eds.), *Handbook of children and the media* (pp. 547–556). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Tsfati, Y., Ribak, R., & Cohen, J. (2005). Rebelde Way in Israel: Parental perceptions of television influence and monitoring of children's social and media activities. *Mass Communication & Society* 8(1), 3–22.
- Turow, J. (2003). Family boundaries, commercialism and the internet. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 22, 73–86.
- Valkenburg, P. M., Schouten, A. P., & Peters, J. (2005). Adolescents' identity experiments on the Internet. *New Media & Society*, 7(3), 383–402.
- Wajcman, J. (2007). From women and technology to gendered technoscience. *Information, Communication and Society*, 10(3), 287–298.
- Wang, R., Bianchi, S., & Raley, S. B. (2005). Teenagers' internet use and family rules: A research note. *Journal of marriage and Family*, 67(5), 1249–1258.
- Wartella, E., & Reeves, B. (1985). Historical trends in research on children and the media: 1900–1960. *Journal of Communication*, 35(2), 118–133.
- Barak, A. (2007). Emotional support and suicide prevention through the internet: A fi project report. *Computers in Human Behavior*, 23(2), 971–984.
- Buckingham, D. (Ed.). (1993). *Reading audiences: Young people and the media*. Manches UK: Manchester University Press.
- Buckingham, D. (2000). *After the death of childhood: Growing up in the age of electro media*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Canetti, L., Bachar, E., Galili-Weisstub, E., De-Nur, A. K., & Shalev, A. Y. (1997). Peer bonding and mental health in adolescence. *Adolescence*, 32(126), 381–394.
- Cohen, A. A., Lemish, D., & Schejter, A. (2008). *The wonder phone in the land of miracle Mobile telephony in Israel*. Newark, NJ: Hampton Press.
- Cohen, S. (1972). *Folk devils and moral panics: The creation of mods and rockers*. Lond MacGibbon and Kee.
- Cottrell, L., Bransetter, S., Cottrell, S., Rishel, C., & Stanton, B. F. (2007). Compar adolescent and parent perceptions of current and future disapproved internet use. *Jour. of Children and Media*, 1(3), 210–226.
- Drotner, K. (1992). Modernity and moral panics. In M. Skovmand & K. C. Schroeder (Ed *Media cultures: Reappraising transnational media* (pp. 42–62). London: Routledge.
- Fallows, D. (2005, December 28). How women and men use the internet. *Pew Internet American Life Project*. Retrieved April 3, 2008, from http://www.pewinternet.org/pip/PIP_Women_and_Men_online.pdf
- Hoover, S. M., Schofield Clark, L., & Alters, D. F. (2004). *Media, home and family*. N York: Routledge.
- James, A., Jenks, C., & Prout, A. (1998). *Theorizing childhood*. Cambridge, UK: Cambric University Press.
- Jenkins, H. (2004). The cultural logic of media convergence. *International Journal of Cultu Studies*, 7(1), 33–43.
- Jensen, J. (1990). *Redeeming modernity: Contradictions in media criticism*. Newsbury Pa CA: Sage.
- Kiesler, S., Zdaniuk, B., Lundmark, V., & Kraut, R. (2000). Troubles with the internet: T dynamics of help at home. *Human-Computer Interaction*, 15, 323–351.
- Lally, E. (2002) *At home with computers*. Oxford, UK: Berg.
- Larson, R. (1995) Secrets in the bedroom: Adolescents' private use of media. *Journal Youth and Adolescence*, 24(5), 535–550.
- Lemish, D. (2007). *Children and television: A global perspective*. Oxford, U Blackwell.
- Livingstone, S. (2002). *Young people and new media*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Livingstone, S. (2003). Children's use of the internet: Reflections on the emerging resear agenda. *New Media & Society* 5(2), 147–166.